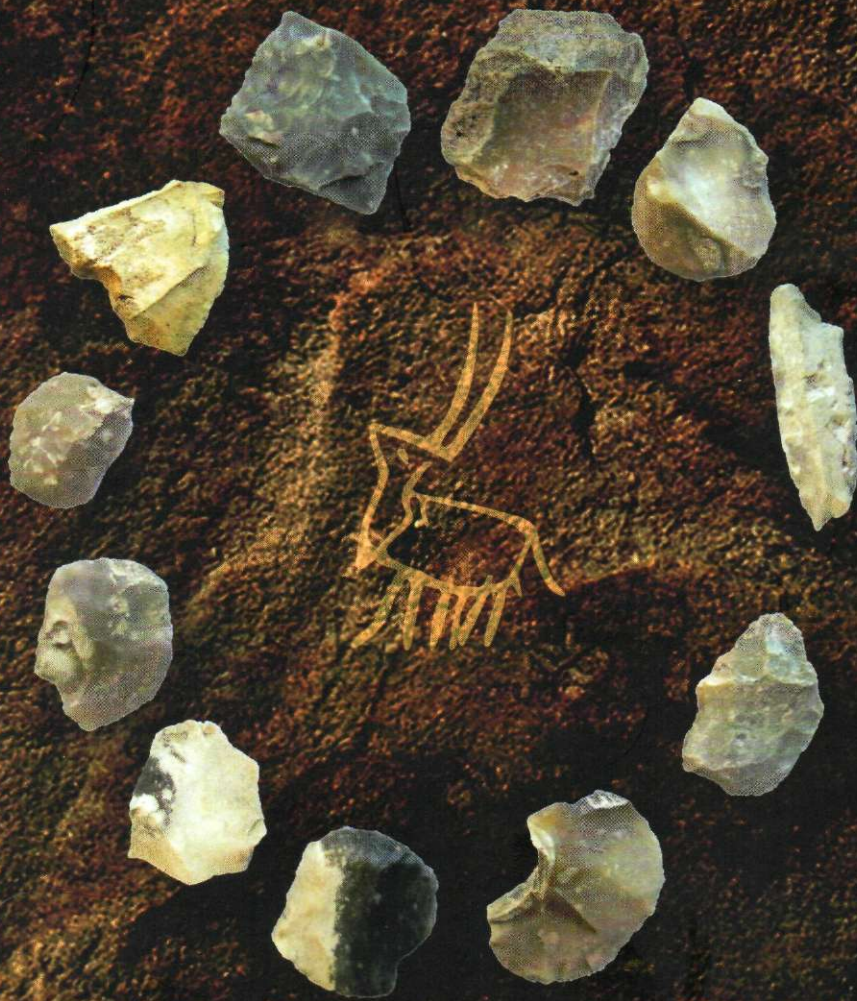

Міністерство культури України
Національний історико-археологічний заповідник
«Кам'яна Могила»

ВІСНИК

НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-АРХЕОЛОГІЧНОГО
ЗАПОВІДНИКА «КАМ'ЯНА МОГИЛА»

Міністерство культури України
Національний історико-археологічний заповідник
«Кам'яна Могила»

ВІСНИК

НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-АРХЕОЛОГІЧНОГО
ЗАПОВІДНИКА «КАМ'ЯНА МОГИЛА»

ВИПУСК 2

Запоріжжя
Дике Поле
2017

УДК 902.2 (477.64–37 Мелітополь) (062)
ББК 63.4 (4Укр-4Зап-2Мел)
М-34

*Засновник та видавець – Національний історико-археологічний
заповідник «Кам'яна Могила»*

*Відповідальний редактор: Я.Б. Михайлов, генеральний директор
НІАЗ «Кам'яна Могила»*

*Друкується за рішенням науково-методичної ради
НІАЗ «Кам'яна Могила». Протокол №9 від 06 вересня 2017 р.*

РЕДАКЦІЙНА РАДА

к.і.н. В.В. Гудзь (Мелітополь)	д.і.н. В.Ю. Мурзін (Бердянськ)
д.і.н. О.М. Ігнатуша (Запоріжжя)	Я.Б. Михайлов (Мелітополь)
д.і.н. В.Г. Космина (Київ)	О.В. Пеньова (Мелітополь)
д.і.н. Н.С. Котова (Київ)	д.і.н. О.М. Ситник (Мелітополь)
д.і.н. С.Р. Лях (Запоріжжя)	к.і.н. Г.М. Тощев (Запоріжжя)
д.і.н. В.І. Мільчев (Запоріжжя)	д.і.н. Ф.Г. Турченко (Запоріжжя)
д.і.н. О.Г. Морозов (Черкаси)	д.і.н. Г.І. Шаповалов (Запоріжжя)

М-34 **Вісник НІАЗ «Кам'яна Могила»**. Випуск II. – Запоріжжя:
Дике Поле, 2017. – 228 стор.
ISBN 978-617-7433-26-1

Збірка містить праці, у яких розглядаються окремі проблеми вивчення, збереження та використання об'єктів археологічної спадщини, вводяться в науковий обіг експонати з колекцій археологічних музеїв України, результати досліджень археологів, істориків, музейних працівників. Тематика публікацій охоплює період від найдавніших часів до сьогодення.

Для археологів, істориків, музейних працівників, краєзнавців, учителів історії, студентів вищих навчальних закладів, усіх, хто цікавиться давньою, середньовічною та новітньою історією, проблемами музейної та краєзнавчої справи.

УДК 902.2 (477.64–37 Мелітополь) (062)
ББК 63.4 (4Укр-4Зап-2Мел)

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	6

АРХЕОЛОГІЯ

Буцький І.М. ДЕЯКІ УТОЧНЕННЯ ДО КОМПЛЕКСІВ ДОБИ ПІЗНЬОЇ БРОНЗИ НА ПОСЕЛЕННІ ТАРАНЦЕВЕ	8
Данилейко В.М. АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «ЗАМКИ ТЕРНОПІЛЛЯ» ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ОХОРОНИ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УКРАЇНІ.....	20
Джос В.С. РЕЗУЛЬТАТИ НАУКОВО-РЯТІВНИХ РОЗКОПОК ЕНЕОЛІТИЧНОГО МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ НА ПАМ'ЯТЦІ АРХЕОЛОГІЇ «КУЛЬТОВИЙ КОМПЛЕКС КАМ'ЯНА МОГИЛА» В 2016 р.	30
Ковальський Л.С. ТРИПІЛЬСЬКЕ ПОСЕЛЕННЯ БЕЗДНА НА ВОЛИНІ	36
Крохмальна Т.І. ТЕРЕБОВЛЯНСЬКИЙ ЗАМОК ЯК АРХІТЕКТУРНО-АРХЕОЛОГІЧНА ПАМ'ЯТКА ХІV-ХVІІ СТ.....	39
Кулішова О.Ф. НАУКОВА АТРИБУЦІЯ ПРЕДМЕТІВ ІЗ ФАРФОРУ ТА ФАЯНСУ З АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА ТЕРИТОРІЇ НІАЗ «КАМ'ЯНЕЦЬ»	46
Лазаренко В.Г. «СОФИЕВСКИЙ ЗМЕЙ» – УНИКАЛЬНИЙ ПАМ'ЯТНИК СЕВЕРНОГО ПРИЧЕРНОМОР'Я	52
Пересунчак О.С. ПОСЕЛЕННЯ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ПОБЛИЗУ УРОЧИЩА КОЗАЧИЙ ЯР НА СЕРЕДНЬОМУ ПОБУЖЖІ	61
Старік О.В., Романчук Д.С., Рутковська О.В., Розтрьоба В.С. СТАЦІОНАРНЕ МЕГАЛІТИЧНЕ КУЛЬТОВЕ МІСЦЕ ТОКІВСЬКЕ І	69
Тощев Г.М., Андрух С.І. РЯТІВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА МАМАЙ-ГОРІ (1988-2016 рр.).....	79
Харлан О.В. ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНИЙ МУЗЕЙ-ЗАПОВІДНИК «САДИБА ПОПОВА» У М. ВАСИЛІВКА ЯК ОБ'ЄКТ АРХІТЕКТУРНО-АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	86
Юрченко О.В. НЕОЛІТИЧНІ ПАМ'ЯТКИ ДОЛИНИ Р. БРОВАРКА НА ПЕРЕЯСЛАВЩИНІ	92

ОХОРОНА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Гребенников В.Б, Яценко С.М. АРХЕОЛОГІЧНІ КАТАЛОГИ МИКОЛАЇВЩИНИ	102
Дронова Т.М. УПРАВЛІННЯ ТА ОХОРОНА АРХЕОЛОГІЧНОЇ ПАМ'ЯТКИ «КАМ'ЯНА МОГИЛА» В РАМКАХ НОМІНАЦІЇ ДЛЯ ВНЕСЕННЯ ДО СПИСКУ ВСЕСВІТНЬОЇ СПАДЩИНИ	105
Малишев О.О. 25-ЛІТТЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ АРХЕОЛОГІЧНОЇ КОНВЕНЦІЇ І УКРАЇНА: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВТІЛЕННЯ МАЛЬТІЙСЬКИХ ЗАСАД У ВІТЧИЗНЯНЕ ЗАКОНОДАВСТВО	114

УДК 902.2/904(477.5)

О. В.Юрченко

НЕОЛІТИЧНІ ПАМ'ЯТКИ ДОЛИНИ Р. БРОВАРКА НА ПЕРЕЯСЛАВЩИНІ

У статті публікуються матеріали неолітичних пам'яток Береги та Чернече 1, що знаходяться на лесовій терасі р. Дніпро в долині р. Броварка та її притоки р. Гатка Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.

Ключові слова: *лівобережжя Середнього Подніпров'я, Переяславщина, р. Броварка, неоліт, киево-черкаська культура, дніпро-донецька культурно-історична спільність.*

Перші розвідки археологічних пам'яток на Переяславщині останньої чверті ХІХ–перших десятиліть ХХ ст. дослідники проводили у заплавно-боровій зоні середньої течії р. Дніпро та в заплаві середньої течії р. Трубіж (Д.Я. Самоквасов 1876 р., Т.В. Кибальчич 1879 р., М.Ф. Біляшівський кінець 1880-х рр., М.О. Макаренко 1906 р., Л.В. Падалка 1913 р., А.А. Піонтковський 1928-1930 рр.) [3; 15; 17; 20, с. 47-48; 24, с. 26; 28; 33, с. 85]. Знаходячи у видувах та розмивах культурного шару серед численних різночасових знахідок, ліпну неолітичну кераміку та крем'яні знаряддя, науковці часто не вводили їх до наукового обігу. Власне тодішній розвиток археологічної науки мав на увазі великі річкові заплави, як осередки людського проживання, тоді як степові простори залишалися прерогативою курганів та городищ.

Науковці кінця 40-х–90-х рр. ХХ ст., вивчаючи дніпро-донецький неоліт Переяславщини, проводили пошуки пам'яток у тих самих, усталених ще з дореволюційного періоду класичних напрямках – середньою течією р. Трубіж (А. П. Савчук 1957-1978 рр., Д. Я. Телегін 1958-1960 рр.), заплавно-боровою зоною лівого берега р. Дніпро, а у подальшому зоною розмиву борової тераси Канівським водосховищем (І.М. Самойловський 1950 р., А. П.Савчук 1957-1982 рр., М. Ю. Брайчевський і Н. М. Кравченко 1960 р., Є. О. Петровська і Д. Т. Березовець 1963 р., Д. Я. Телегін та інші 1979 р.) [16, с. 27, 28, 34, 35, 37, 40, 41, 46, 47, 49; 30, 31; 32; 34; 41]. Також значний вклад у дослідницьку роботу по вивченню різночасових пам'яток Середнього Потрубіжжя, зокрема й неолітичних, з 1960 по 2015 рр. проводив краєзнавець Ю. В. Костенко [18; 19]. Але велика кількість зібраного ним неолітичного матеріалу лише нещодавно була введена у науковий обіг [18, с. 27-92].

Узагальнюючі роботи, такі як «Дніпро-донецька культура», «Археологія Української СРС», «Археология Украинской ССР» та «Давня історія України» згадують лише пам'ятки Загай (с. Козинці) і Олешки (с. Підсінне), які знаходилися у заплаві р. Дніпро і на даний час затоплені водами Канівського водосховища [1, карта 4, с. 112, 113; 2, карта 3; 13, карта 4, с. 164, 165; 38, карта 1, с. 10, 11, 59, рис. 18. 3, с. 60]. Іноді неолітичні пам'ятки Переяславщини зовсім не згадуються серед подібних їм, і тоді лівобережжя Середнього Дніпра постає зовсім «білою плямою» [21, карта 3, с. 40-41].

Певним підсумком у багатолітніх дослідженнях дніпро-донецької культурно-історичної спільності став каталог пам'яток О. М. Титової та Д. Я. Телегіна. Серед більш як 300 описаних у ньому пам'яток, деякі стосуються й Переяславщини – с. Козинці (Загай) с. Коржі (Бирки, Панський Кут, Рябці), а також окремі матеріали з м. Барішівка та сс. Андруші, Кийлів, Підсінне, Пристроми Селище, Волошинівка [37, с. 78, 82, рис. 7. 2, с. 128]. Опис містить дані про місцезнаходження, топографію, зміст матеріальної культури, бібліографію пам'яток та дослідників, що їх вивчали. Однак, у науковій літературі до цього часу повторюється думка, що неолітичні мешканці проживали у тих самих ландшафтних умовах і на тих самих міс-

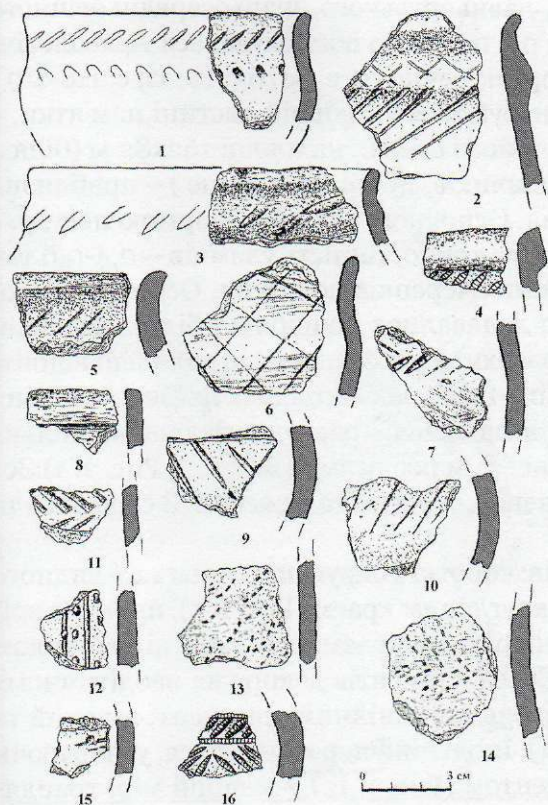

Рис. 1. Неолітична кераміка поселення Береги

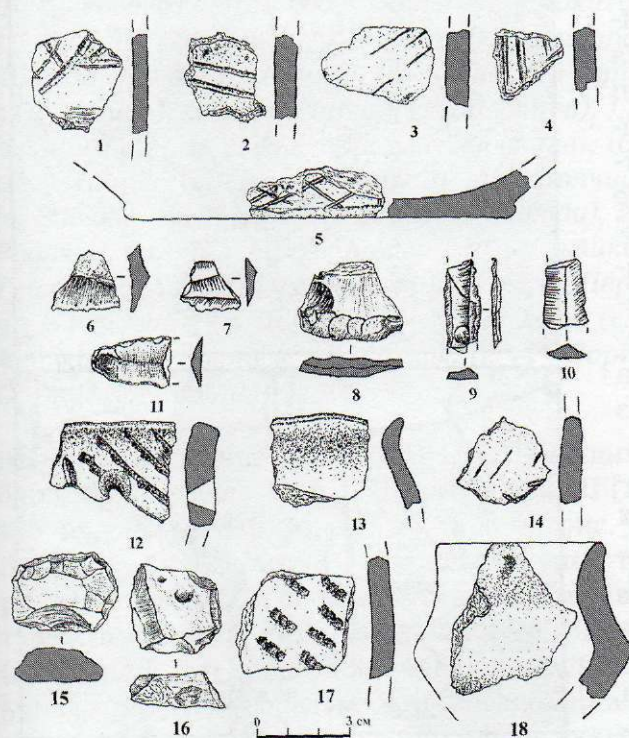

Рис. 2. Крем'яні знаряддя та кераміка з неолітичних пам'яток: 1-11 – Береги, 12-15 – Чернече 1, 16, 18 – Чернече 2, 17 – Заріччя.

цях, що й мезолітичне населення, тобто у багатих на природні ресурси заплавах рр. Дніпро й Трубіж [29, с. 11].

Початком виявлення неолітичних пам'яток поза межами заплава великих річок, стала пошукова робота Переяслав-Хмельницької археологічної експедиції Переяслав-Хмельницького державного історико-етнографічного заповідника (далі ПХАЕ ПХДІКЗ). Протягом 1988-1993 рр. вона обстежила площу Переяслав-Хмельницького та Яготинського р-нів, знайшла сотні різночасових пам'яток, але більшість зібраного матеріалу ще й досі не опрацьована і не опублікована. Тому не виключається виділення нових неолітичних знахідок серед давно відомого матеріалу. Подальші археологічні роботи по знаходженню різночасових пам'яток, зокрема й неолітичних, виконує Археологічна експедиція НІЕЗ «Переяслав». Зокрема її працівники виявили на лесовій терасі нові києво-черкаські пам'ятки – Береги (с. Лецьки) та Став (с. Хоцьки). У даній публікації ми розглянемо матеріали нових неолітичних поселень, що були виявлені у долині р. Броварка.

Береги (Рис. 3. 1). Різночасова пам'ятка розташована за 1,5 км на південний схід від с. Лецьки та за 1 км на північний захід від с. Пологи-Чобітьки на низькому лівому березі р. Броварка. Поверхня рівнинна, іноді з невеликими блюдцеподібними пониженнями. Площа пам'ятки із заходу і південного-заходу обмежена широкою пересихаючою водною протокою, що впадає в ріку. Східніше місця впадіння протоки в ріку, навпроти чергового вигину річища Броварки розташоване локальне підвищення, яке плавно понижується у бік річища. За інтенсивністю поширення знахідок, пам'ятка поділяється на дві частини: західну (225x127 м), (1,6 га) та східну (390x117-50 м), (3,4 га), проміжок між якими складає 128 м. Культурний шар пам'ятки має потужність 0,4-0,6 м, у окремих місцях сягає 1,1 м. Площа розорюється. Окрім неолітичних знахідок тут відомі матеріали енеоліту, ранньої бронзи, культури багатопружкової кераміки (бабинської), білогру-

дівської культури, скіфського, ранньослов'янського, давньоруського, пізньосередньовічного та ранньомодерного часів. Пам'ятка відкрита у 1999 р. і постійно обстежувалася Археологічною експедицією НІЕЗ «Переяслав» з 2007 по 2015 рр. включно [9, с. 64, 65; 10; 11, с. 118-119].

Неолітична кераміка та крем'яні знахідки концентруються у західній частині пам'ятки, в межах уже згаданого нами локального підвищення та його схилах на площі 162x82 м (біля 2 га). Усього знайдено 23 фрагменти ліпного посуду (7 вінчиків, 15 стінок, 1 денце) – приблизно від 18 посудин, декілька виробів та відходів з кременя. Основною і єдиною формою посуду, є широко відкритий горщик. Для цієї кераміки характерна тонкостінність уламків – 0,4-0,6 см, хоча й трапляється певний відсоток більш товстостінних черепків до 0,8 см. Основними домішками у керамічній масі є пісок та шамот, рідше додавалися подрібнені білі мінеральні включення (журавчики) і дуже рідкокривавик. На поверхні двох фрагментів виявлені відбитки довгих рослинних волокон (Рис. 1. 13, 14), а в інших шести екземплярах дрібно посіченої трави (Рис. 1. 2, 3, 5, 8, 9, 16). Поверхня посуду добре заглажена, подекуди підлощена. Кілька стінок на обох сторонах додатково заглажені гребінцевими розчісами (Рис. 1. 7; Рис. 2. 1). Зовні кераміка має сірий і чорний, випал, рідше коричневий, жовтий та бежевий. З середини та на зламі черепок переважно чорного кольору.

За профілем вінчики розподіляються на п'ять типів: короткі з округлим краєм та S-видного профілю (Рис. 1. 1, 6), слабо відхилені назовні, із заокругленим краєм (Рис. 1. 5), прямі, із зрізаним верхом (Рис. 1. 8), слабо відхилені назовні, з округлим краєм і валиком під вінчиком (Рис. 1. 2, 3), потовщені, типу «комірця» (Рис. 1. 4). Серед елементів декору на неолітичному посуді, головне місце займає діагональний і горизонтальний лінійний орнамент: вузький та широкий прокреслений (Рис. 1. 2, 5, 6, 8-12; Рис. 2. 2-4). Іноді лінії перетинаються, утворюючи «сітку» (Рис. 1. 6) або поєднуються з ямковим орнаментом (Рис. 1. 12). У меншій мірі трапляються ряди прямого чи вигнутого дрібнозубого гребінця (Рис. 1. 7, 11, 13, 15; Рис. 2. 1), які іноді утворюють «ялинку» (Рис. 1. 14). Серед орнаментики, у верхній частині горщиків, зустрічаються неглибокі напівкруглі (Рис. 1. 1) та видовжені вдавлення (Рис. 1. 3). Досить рідкісними у порівнянні з уже згаданими елементами є відбитки «гусеничок» (Рис. 1. 4, 16). Серед керамічного комплексу виділяється всього одне денце, діаметром 12,8 см, (Рис. 2. 5). Воно пласке, із закраїною, має щільний, але пористий черепок бежевого випалу з домішкою подрібнених білих мінеральних включень. У придонній частині стінки зберігся кососітчастий прокреслений орнамент з перехрещених ліній.

Кераміка з Берегів за орнаментальними мотивами знаходить аналогії не тільки в пам'ятках киево-черкаської, але й інших культурах дніпро-донецької культурно-історичної спільності. Зокрема комірцевий вінчик прикрашений гусеничним орнаментом (Рис. 1. 4) аналогічний вінчикам з посудин знайдених, наприклад, на площі Микільського та Лисогірського могильників [4, с. 36; 36, рис. 2. 1-4, с. 22, рис. 3. 1, с. 23], вінчик з лінійним орнаментом у вигляді «сітки» (Рис. 1. 6.) має численні аналогії серед кераміки Устя Осколу 2, Погорілівки, Мостви, Молюхово-

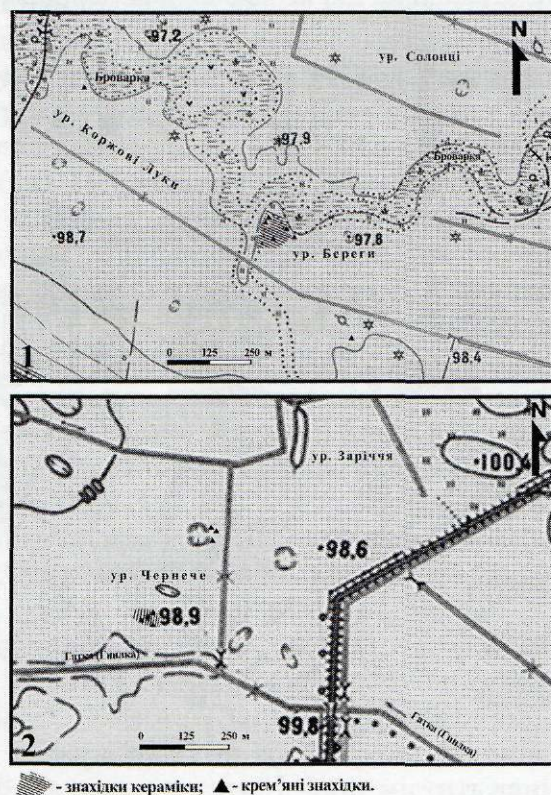

Рис. 3. Ситуаційні плани неолітичних пам'яток: 1 – Береги, 2 – Чернече 1

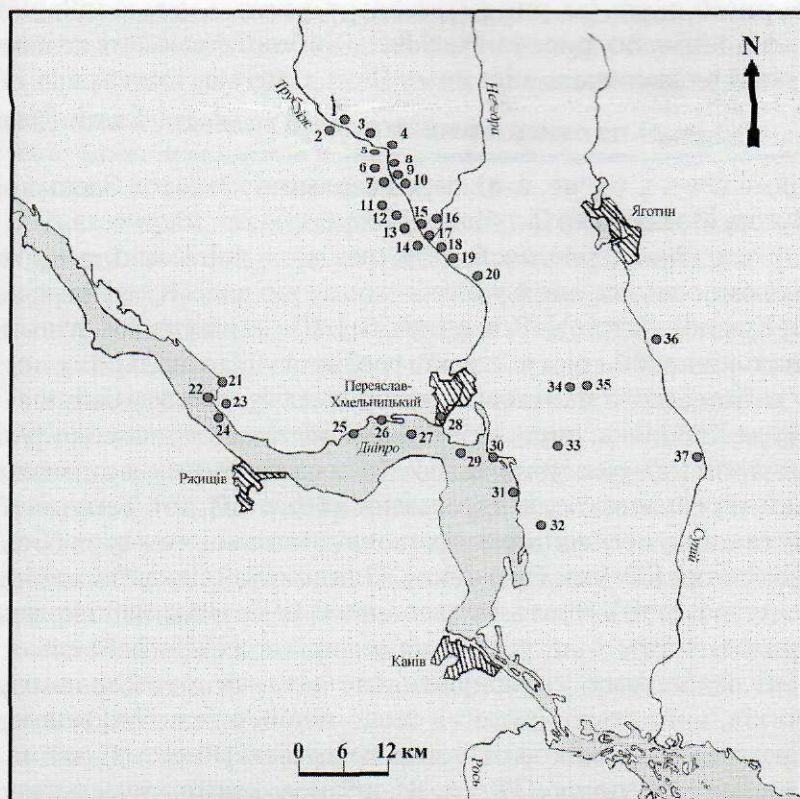

Рис. 4. Неолітичні пам'ятки Переяславищини: 1 – Остролівка (с. Гостролуччя), 2 – біля Ляшенкового Гаю (с. Гостролуччя), 3 – Бирки (с. Коржі), 4 – Кибальчишина Левада (х. Хлопків), 5 – Острів (Баршівка), 6 – Кут (с. Волошинівка), 7 – Черняків Острів (с. Волошинівка), 8 – Куликів Острів (с. Коржі), 9 – Панський Кут (с. Коржі), 10 – Рябці (с. Коржі), 11 – Борців 5 (с. Борців), 12 – Заострів 3 (х. Заострів), 13 – Заострів 4 (х. Заострів), 14 – Заострів 5-І (х. Заострів), 15 – Заострів 2 (х. Заострів), 16 – біля р. Недра, 17 – Заострів 1 (х. Заострів), 18 – Липняк (с. Пристроми), 19 – Товарячий Гай (с. Пристроми), 20 – Великий Баличин (с. Вовчків), 21 – Старий Завод (с. Рудяків), 22 – на місці с. Рудяків, 23 – Довгий Шпиль (с. Рудяків), 24 – Біловид (с. Кальне), 25 – Олешки (с. Підсінне), 26 – Горіле 1 (с. Стовп'яги), 27 – Грузьке (с. Андруші), 28 – Хутір (Карань, Переяслав-Хмельницький), 29 – Загай (с. Козинці), 30 – Городок 3 (с. Циблі); 31 – Малі Озера (с. Циблі), 32 – Став (с. Хоцьки), 33 – Береги (с. Лецьки), 34 – Чернече 1 (с. Помоклі), 35 – Заріччя (с. Помоклі), 36 – Кут (с. Фарбоване), 37 – Селище (с. Чотилки).

го Бугра (керамічні типи Н-І, Н-І/ІІ), Волошинівки (ур. Кут), Заострова 5-І, Микільської Слобідки ІІІ, Погребів-Лану І, Погребів-Лану ІІ [18, рис. 12. 5, с. 58; 19, рис. 5. 8, с. 64; 23, с. 184, 186; 25, рис. 18, 8, с. 60, рис. 23, 14, с. 65, рис. 37, 6, с. 81; 40, рис. 3. 2, 12, с. 72, рис. 4. 3, с. 73]. Дві стінки (Рис. 1. 13, 14) з відтисками вигнутого дрібнозубого гребінця і відбитками довгих рослинних волокон по обидва боки, мають аналогії серед кераміки Н-І Молюхового Бугра, а також пам'яток: Хутір у околицях м. Переяслава-Хмельницького (мікрорайон Карань), Загай (с. Козинці, затоплено) і Кибальчишина Левада (х. Хлопків) [19, рис. 5. 6, с. 64; 22, рис. 2, с. 59; 23, с. 20, 185]. Серед неолітичної кераміки вирізняються два валикові вінчики (Рис. 1. 2, 3), котрі мають спільні риси з дніпро-донецькими пам'ятками пізнього етапу – Пустинка 5 та оз. Литвин (валики) і Засухи, Бондариха 2 (Х-фігури) [37, рис. 29. 3; 38, рис. 44. 1-3, с. 115; 39, рис. 2. 3, с. 75, рис. 4. 5, с. 78, рис. 23. 7, с. 28, рис. 30. 9, с. 38]. Орнаментоване плоске денце (Рис. 2, 5) має загальні аналогії серед посуду Молюхового Бугра, Бузьків, Кам'яних Потоків, Микільського і Лисогірського могильників, прикрашеного у неолітичних традиціях – від вінчика до

денця [4, рис. 4. с. 36; 23, с. 11, 189; 36, рис. 2. 1-4, с. 22, рис. 3. 1, с. 23; 37, рис. 7. 1, 4-6, с. 128; 38, рис. 25. 5, с. 74, рис. 28. 1-4, с. 76, рис. 29. 1. 2, с. 80, рис. 32. 11, с. 84]. Дрібний фрагмент стінки орнаментованої паралельними лініями і рядами ямок між ними (Рис. 1. 12) має схожі риси із орнаментом гостродонної посудини знайденої на тепер вже затопленій пам'ятці Загай [34, рис. 1. 1, с. 67]. Поміж уламків з лінійним орнаментом близькі аналогії знайшлася двом стінкам з широкими діагональними лініями (Рис. 1. 9, Рис. 2. 4), серед кераміки пам'яток Заострів 5-І, Куликів Острів, Кути, Молюхів Бугор, Микільська Слобідка II [6, рис. 93. 11; 18, рис. 12. 6-9, с. 58, рис. 2. 5, с. 69; 22, рис. 1. с. 58; 23, с. 7, 184; 25, рис. 29. 6, с. 73, рис. 35. с. 79]. Схожість проявляється не лише у орнаментальних композиціях, але й у зовнішньому вигляді (Кути) та рослинних домішках (Кути, Заострів 5-І, Куликів Острів) [18, с. 35, 36, 64]. Ще один уламок стінки несе на собі ряд прокреслених діагональних ліній і ряд відтисків гребінця у діагональному положенні (Рис. 1. 11), які в загальному вигляді схожі на «шеврон». Аналогія орнаменту найшлася на пам'ятці східно-поліської культури Хвощівка, лише з тією відмінністю, що «шеврон» тут складений виключно з прокреслених ліній [37, рис. 36. 4, с. 51]. На двох керамічних уламках – комірцевому вінчику та стінці орнамент складається із «гусеничок» (Рис. 1. 4, 16). Така риса орнаменту трапляється у пізньому етапі на поселеннях верхньодніпровської культури (Борок-Семинівський), та типу Засухи і Пустинки (Засуха, Пустинка 5, Зливки-Хайлівка, Олександрія) [37, рис. 24. 8, с. 32, рис. 28. 4, с. 37; 39, с. 78]. Проте, як зазначав Д.Я. Телегін, на початку пізнього етапу комірцеві вінчики зникають [37, с. 21, 36]. Та на матеріалі з Берегів бачимо, що обидві різночасові орнаментальні особливості співіснують, але завдяки нечисленності знахідок, особливо комірцевих вінчиків, виникають питання щодо періоду їх побутування.

Крем'яний матеріал поселення представлений мікролітичною трапецією (Рис. 2. 7), двома мікроплатівками (Рис. 2. 9, 10), відщепом з ретушшю (Рис. 2. 8), а також кремінними відходами. Вироби, як і відходи, виготовлені із сірого, світло та темно коричневого кременя, переважно покритого білою патиною.

Окремі крем'яні знаряддя було знайдено за межами поселення. Уламок мікролітичного знаряддя у молочно-білій патині, схожого на трапецію, було піднято за 300 м на південний схід від поселення (Рис. 2. 6; Рис. 3. 1), між правим берегом протоки та найближчим розораним курганом. Ще один уламок крем'яного виробу, ймовірно наконечника стріли (Рис. 2. 11; Рис. 3. 1), знайдено близько 1 км на північний захід від поселення біля вигину річища Броварки, на її лівому березі, у межах урочища Коржові Луки. Наконечник виготовлено із світло-сірого кременя, поверхня якого місцями покрита плямами білої патини.

Чернече 1 (Рис. 3. 2). Багатошарова пам'ятка розташована за 850 м на південь від південно-західної околиці с. Помоклі (куток Сичі), на підвищенні в широкій заплаві правого берега р. Гатка (Гнилка), за 85 м на північ від її сучасного каналізованого русла. У 500 метрах східніше проходить автомобільний шлях між сс. Виповзки та Помоклі. Розміри: 100x80 м (0,8 га). Потужність культурного шару невідома. Площа розорується. На території пам'ятки окрім неолітичних знахідок знайдено керамічні знахідки ранньобронзового часу, XI ст., другої половини XV–початку XVI ст. Пам'ятка відкрита розвідками ПХАЕ ПХДІКЗ у 1991 р. [5, с. 3, 4, 7, 22].

Знайдена неолітична кераміка малочисельна – всього 2 вінчика та 2 стінки (Рис. 2. 12-14). Кераміка чорного, чорно-коричневого і сіро-жовтого випалу, має недбало заглажену поверхню. Товщина стінок становить 0,5 та 0,8-0,9 см. Один з вінчиків має S-видний профіль та рівно зрізаний край (Рис. 2. 12). Під краєм просвердлений круглий отвір. Орнаментований вінчик рядами з відступаючих під трикутних наколів. У тісті домішка дрібних піску та шамоту. Інший вінчик (Рис. 2. 13) має підовальний, видовжений, відігнутий назовні край. На поверхні відбитки рослинних волокон, у тісті домішка дрібного шамоту й піску. За профілем перший вінчик схожий на два вінчики з Берегів (Рис. 1. 1, 6), тоді, як за орнаментом на неолітичну кераміку Н-II з Молюхового Бугра та на горщик з пам'ятки Дубинка 1 [14, рис. 2, с. 45; 22, рис. 4, с. 61, рис. 5, с. 62; 23, с. 8, 186-187]. Обидва вінчики мають подібне керамічне тісто з керамікою із Берегів та Молюхового Бугра (тип Н-II). Одна із стінок орнаментована тонкими,

косими прокресленими лініями (Рис. 2. 14), інша без орнаменту. У першої, керамічна маса лише з дрібним піском, у другої, крім піску присутній шамот.

Крем'яний матеріал поселення представлений підовальною скребачкою (Рис. 2. 15) та 4 дрібними сколами. Скребачка виготовлена із сірого з білими та рудими включеннями кременя. Більшість сколів темно коричневі, деякі покриті плямами білої патини. Ще один скол повністю білий із сіруватим відтінком.

Також крем'яні знахідки було піднято близько 240 м на північний схід від Чернечого 1, на площі багатошарової пам'ятки Чернече 2. Знахідки концентрувалися навколо колись обводненого, а тепер пересохлого степового блюдця-«долини». Кераміка неолітичної доби тут поки що не знайдена. Інші знахідки представлені керамікою трипільського енеоліту С-І, соницької, білогрудівської та київської археологічних культур.

У даному випадку нас цікавить трипільська кераміка, яка представлена уламком стінки та фрагментом біконічної посудинки (Рис. 2. 18). Посудинка товстостінна (1 см), вінце видовжене з округлим краєм, слабко відхилене назовні. Поверхня гладенька, світло-сірого випалу, без орнаменту. Тісто добре відмулене з дрібним піском. Уламок стінки має лоцену, жовтаво-цегляного випалу поверхню з щільним, добре відмуленим черепком у якому проглядається дрібний пісок, зрідка кривавик. Поява трипільських матеріалів етапу С-І у колі неолітичних матеріалів пам'яток Чернече 1-2, може свідчити про певну синхронність останнім.

Крем'яні знахідки траплялися зі східної сторони блюдця-«долини». Вони представлені двома дрібними сколами і підквадратної форми скребачкою (Рис. 3. 16). Усі вони покриті молочно-білою патиною.

Поодинокий фрагмент стінки від неолітичного горщика також було піднято на багатошаровій пам'ятці **Заріччя** (Рис. 2. 17). Пам'ятка знаходиться за 150-250 м на південь від південної околиці с. Помоклі (куток Сичі) та за 300 м на північний схід від Чернечого 2. Різномасштабні знахідки розсіяні на площі дуже пологого берега колишнього болота-протоки Грудки, поряд із меліоративним каналом, а також на підвищенні у заплаві.

Площа пам'ятки не визначена. Потужність культурного шару не визначена. Поверхня розорюється. Окрім стінки доби неоліту, піднято нечисленні керамічні матеріали білогрудівської і київської культур та XVII–XVIII ст. Відкрита розвідками ПХАЕ ПХДІКЗ у 1991 р. [5, с. 8].

Неолітичний черепок має оранжевий випал зовні та чорний з середини. У гончарному тісті спостерігається домішка дрібного піску та шамоту, а також подрібнених білих мінеральних включень. Товщина стінки 0,6 см. Зовнішня поверхня орнаментована рядами відбитків крупнозубого гребінця.

Кілька слів скажемо про саму ріку та природно-ландшафтні умови, що оточували її у недалекому минулому, до втручання людини. Броварка – типова рівнинна, степова річка у Золотоніському (Черкаська обл.) та Переяслав-Хмельницькому (Київська обл.) р-нах, ліва притока р. Трубіж. Довжина 52 км, площа водозбору 338 кв. км [26, с. 128; 35, с. 70]. Річище звивисте, з повільною течією та заболоченими берегами. Проте, під час танення снігу чи екстремальних опадах течія зростає у кілька разів. Живлення мішане (на весну припадає 70 % річного стоку) [26, с. 128]. Нині, частина долини р. Броварка, де знаходяться неолітичні пам'ятки, після меліоративних робіт 70-х рр. XX ст., має яскраво виражений степовий ландшафт помережаний орними ділянками і сіткою меліоративних каналів. Аналіз спогадів старожилів, а також військово-топографічних карт: односторової Ф.Ф. Шуберта другої половини XIX ст., 1 км генерального штабу Червоної армії 1932 р., німецьких – 1 км 1943р. і 3-х км 1943 р. дають інформацію щодо реконструкції давніх ландшафтних умов [12; 43]. Долиною починаючи з її витоків і до початку середньої течії, вздовж правого берега, простягався пояс степових боліт (місцева назва «рокити») та замкнутих пологих блюдцеподібних понижень (місцева назва «долини») – реліктів давньої заплави р. Дніпро [42, с. 80, 81]. У верхів'ях, у районі сучасного с. Броварки Золотоніського р-ну (Черкаська обл.), болотиста долина мала ширину від кількох сот метрів до 1,2 км. Поступово розширюючись, між сс. Улянівка, Тарасівка, Пологи-Янен-

ки, Пологи-Чобітьки і Пологи-Вергуни Переяслав-Хмельницького р-ну (Київська обл.) вона становила вже 3 км. Кінцевого й максимального розширення – 10 км, вона досягає по лінії с. Лецьки – с. Виповзки – с. Помоклі. Далі, униз по течії, заболочені ділянки зникали. Північніше, у Броварку, в районі с. Велика Каратуль впадала болото-струмок Гатка (Гнилка), яка своїми витокami об'єднувалася з іншими заболоченими струмками-протоками, котрі у свою чергу сполучалися з заболоченими струмками правобережжя р. Трубіж і правобережжя р. Броварка. Таким чином, усі ці водні об'єкти становили до меліорації єдину гідромережу. Рівнинний характер місцевості з численними замкнутими блюдцями та пониженнями сприяв затримуванню води, внаслідок чого утримувалося високе положення підземних вод, що в свою чергу викликало заболочення та засолення ґрунтів, тому місцевість отримала назву Солонці [42, с. 79; 43, с. 236]. Навесні, під час повеней, велика кількість води заливала значну площу заболочених територій. Саме у цей час «рокити» і більшість озер-«долин» становили єдине ціле, або ж сполучалися численними протоками між собою, Броваркою та Гнилкою. Влітку більшість водойм пересихало, вода затримувалася лише у глибоких «долинах» і в таких же ділянках «рокит». На підвищених ділянках рельєфу, котрі не затоплювалися навесні, панувала трав'яниста рослинність у вигляді лучних степів чи остепнених луків з великою кількістю солончакових фітоценозів. За спогадами старожилів, велика кількість водних об'єктів зумовили багатство їстівної вологолюбивої рослинності (водяний горіх, сусак зонтичний очерет звичайний тощо) і видову різноманітність місцевої іхтіо-орніто- та теріофауни, яка після антропогенного втручання, майже зникла [43, с. 238, 241]. Природне середовище долини Броварки цілком було придатне до мисливсько-рибальсько-збиральницького напрямку у господарстві неолітичного киево-черкаського населення і лише за площею поступалося Дніпру та Трубіжу.

Останні дослідження доводять заселення у добу неоліту, степових просторів лесової тераси між рр. Трубіж, Дніпро та Сушій (Рис. 4.). У долині р. Броварка зафіксовано два поселення та одиночну знахідку. І хоч керамічних знахідок з них не так вже й багато, більшість вказує на спорідненість з пам'ятками розвинутого і пізнього періодів дніпро-донецької культурно-історичної спільності. Знахідка лощеної трипільської кераміки етапу С-І неподалік поселення Чернече 1, опосередковановказує на існування цієї пам'ятки у другій-третьій чверті IV тис. до н. е. виходячи з останніх каліброваних дат Трипільля-Кукутені [7, с. 35; 8, с. 110]. Тоді як існування поселення Береги, яке маючи кераміку як розвинутого періоду так і пізнього – пам'яток типу Пустинки і Засухи, слід відносити до другої-третьої чверті IV тис. до н. е. та кінця IV–першої чверті III тис. до н. е. [37, с. 21].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Археология Украинской ССР. Первобытная археология / [под.ред. И.И. Артеменко и др.]. – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 1. – 568 с.
2. Археология Украинской РСР. Первісна археологія / [під. ред. С. М. Бібікова та ін.]. – К.: Наукова думка, 1971. – Т. 1. – 452 с.
3. Беляшевский Н. Ф. Первобытный человек на берегах реки Днепра вблизи г. Киева / Н. Ф. Беляшевский // КС. – 1890. – Т. XXIX – Апрель. – С. 1-21.
4. Бодянский А. В. Лысогорский неолитический могильник / А. В. Бодянский // КСИА – 1961. – Вып. 11. – С. 32-37.
5. Бузян Г. М., Буйлук М. М., Колибенко О. В., Товкайло М. Т. // Звіт про роботу Переяслав-Хмельницької археологічної експедиції за 1991 р. // НА ІА НАНУ. – 1991/211. – 25 с.
6. Бузян Г. М., Буйлук М. М., Товкайло М. Т. Альбом ілюстрацій до «Звіту Переяслав-Хмельницької археологічної експедиції за 1989 рік». // НА ІА НАНУ. – 1989/85. – 52 с.
7. Відейко М. Ю. Взаємини трипільських громад Подніпров'я з лісостеповими культурами Дніпро-Дністровського басейну / М. Ю. Відейко // Наукові записки з української історії. – Переяслав-Хмельницький, 2003. – Вип. 14. – С. 32-42.

8. Відейко М. Ю. Нова хронологія Кукутені-Трипілля / М. Ю. Відейко // Трипільська цивілізація у спадщині України. – К.: Вид. центр. «Просвіта», 2004. – С. 106-117.
9. Вовкодав С.М. Нові знахідки в долині р. Броварки / С. М. Вовкодав, О. В. Юрченко // Наукові записки з української історії. – Переяслав-Хмельницький: Астон, 2003. – Вип. 14. – С. 63-69.
10. Ранньослов'янські пам'ятки першої половини I тис. н. е. в околицях с. Лецьки на Переяславщині // Археологія & Фортифікація України. Збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2015. – С. 84-95.
11. Вовкодав С. М. Поселенська структура давньоруського часу долини р Броварка на Переяславщині / С. М. Вовкодав, О. В. Юрченко // Археологія & Фортифікація України. Збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції. – Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2016. – С. 115-128.
12. Вовкодав С.М. Реконструкція давнього ландшафту басейну р. Броварка на Переяславщині / С. М. Вовкодав // Переяславіка: Наукові записки НІЕЗ «Переяслав». – Переяслав-Хмельницький, 2012. – Вип. 6 (8). – С. 61-64.
13. Давня історія України. Первісне суспільство / [під. ред. В. Н. Станко, С. С. Березанської, В. М. Гладиліна та ін.]. – К.: Наукова думка, 1997. – Т. 1. – 559 с.
14. Дєткін А.В. Про мезоліт та неоліт Середньої Наддніпрянщини / А. В. Дєткін // АДУ 1993 року. – К., 1997. – С. 44-47.
15. Кибальчич Т. В. О находках предметов каменного периода на левом берегу р. Днепра в 1879 году. / Т. В. Кибальчич // Сборник археологического института. – СПб., 1880. – Отд. 1. – Кн. III. – С. 3-16.
16. Колибенко О. В. Історико-краєзнавчі дослідження Переяславщини (археологічні джерела) / О. В. Колибенко. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – Ч. 1. – 114 с.
17. Коршак К. З праці семінару при Археологічному відділі Всеукраїнського історичного музею ім. Шевченка у Києві / К. Коршак // Хроніка археології та мистецтва. – К., 1930. – Ч. 1. – С. 57-66.
18. Костенко Ю. В. Археологічні пам'ятки Середнього Потрубіжжя / Ю.В. Костенко. – Переяслав-Хмельницький, ФОП Лукашевич, 2015. – 550 с.
19. Костенко Ю. В., Тітова О. М. Неолітичні пам'ятки р. Трубіж / Ю. В. Костенко, О. М. Тітова // Археологія. – 1988. – № 64. – С. 56-68.
20. Макаренко Н. Е. Отчет об археологических исследованиях в Полтавской губернии в 1906 г. / Н. Е. Макаренко // ИАК. – СПб., 1907. – Вып. 22. – С. 38–90.
21. Неолит северной Евразии / [Т. Д. Белановская, В. В. Бжания, Н. Н. Гурина и др.]. – М.: Наука, 1996. – (серия Археология). – Т. 3. – 379 с. ил.
22. Нераденко Т. М. Нові дослідження Молюхового Бугра: розкопки нео-енеолітичного поселення, відкриття енеолітичного могильника / Т. М. Нераденко // АБУ 2000-2001 рр. – К.: ІА НАНУ, 2002. – С. 58-62.
23. Нераденко Т. М. Таємниці Молюхового Бугра або про що розповідають археологічні знахідки черкаських школярів / Т. М. Нераденко – Черкаси: ФОП Чабаненко Ю.А., 2013. – Ч. перша і друга. – 287 с.
24. Падалка Л. В. Древние земляные сооружения в пределах Полтавской губернии / Л. В. Падалка. – Полтава, 1905. – 60 с., 12 ил.
25. Первісна археологія Нижнього Подесення / [П. С. Шидловський, С. Д. Лисенко, О. С. Кириленко, А. А. Сорокун, Є. В. Пічкур]. – К, 2016 – 344 с.
26. Перехрест В. С. Броварка / В. С. Перехрест // Географічна енциклопедія України. – К.:УЕ. – 1989. – Т.1. – С.128.
27. Петровская Е. А. Отчет об археологической разведке на территории Каневского водохранилища по левому берегу р. Днепра в 1963 г. // НА ИА НАНУ. – 1963/за. – 7 с.

28. Піонтковський А. А. Археологічні розвідки у Переяславському районі р. 1930 / А. А. Піонтковський // Хроніка археології та мистецтва. – К., 1931. – Ч. 3. – С. 80-81.
29. Роздобудько М. В. Заселення території та розвиток поселенських структур межиріччя Дніпра-Трубежа-Супою за археологічними даними / М. В. Роздобудько // Наукові записки з української історії. – Випуск 13. – Переяслав-Хмельницький, 2002. – С. 10-26.
30. Савчук А. П. Звіт за археологічні розвідки по Київській області в 1978 році. // НА ІА НАНУ. – 1978/153. – 5 с.
31. Савчук А. П. Звіт про археологічні розвідки і охоронні розкопки в лівобережній частині Київської області в 1974 р. // НА ІА НАНУ. – 1974/128. – 5 с., 4 табл.
32. Савчук А. П. Отчет о разведках и раскопках в бассейне р. Трубеж и на берегу Каневского водохранилища близ Переяслава-Хмельницкого в 1980 г. // НА ІА НАНУ. – 1980/45. – 15 с.
33. Самоквасов Д. Я. Основания хронологической классификации, описание и каталог коллекции древностей / Д. Я. Самоквасов. – Варшава: в типографии М. Земкевич, 1892 – 143 с.
34. Сікорський М. І., Савчук А. П. Знахідки в с. Козинці Переяслав-Хмельницького району / М. І. Сікорський, А. П. Савчук // Археологія. – 1971. – № 4. – С. 65-73.
35. Словник гідронімів України / [І. М. Желєзняк, А. П. Корепанова, Л. Т. Масенко та ін.]. – К.: Наукова думка, 1979. – 780 с.
36. Телегін Д. Я. Никольський могильник епохи міді в Надпорж'є (Предварительное сообщение) / Д. Я. Телегін // КСИА. – 1961. – Вып. 11. – С. 20-26.
37. Телегін Д. Я., Титова Е. Н. Поселения днепро-донецкой этнокультурной общности эпохи неолита / Д. Я. Телегін, Е. Н. Титова. – К.: Наукова думка, 1998. – 142 с.
38. Телегін Д. Я. Дніпро-донецька культура / Д. Я. Телегін – К.: Наукова думка, 1968. – 259 с.
39. Телегін Д. Я. Кераміка раннього енеоліту типу Засухи в Лісостеповому Лівобережжі України / Д. Я. Телегін // Археологія. – 1988. – № 64. – С. 73-84.
40. Телегін Д. Я. Неолітичні поселення лісостепового Лівобережжя і Полісся України / Д. Я. Телегін // Археологія – 1957. – Т. XI. – С. 70-86.
41. Телегін Д. Я. До археологічної карти Переяславського Подніпров'я (за матеріалами розвідки 1979 р.) / Д. Я. Телегін, С. Балакін // Переяславська земля і духовний світ людини. – К.; Переяслав-Хмельницький: ВФ Пальміра, 1998. – С. 57-58.
42. Юрченко О. В Історико-краєзнавча характеристика топонімів с. Лецьки на Переяславщині / О. В. Юрченко // Краєзнавство – 2009. – №№ 3-4. – С. 74-84.
43. Юрченко О. В. Природно-географічне середовище Переяславщини другої половини XIII–XVI ст. / О. В. Юрченко // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Луганськ, 2003. – № 5. – С. 233-242.

А. В. Юрченко

НЕОЛИТИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ ДОЛИНЫ Р. БРОВАРКА НА ПЕРЕЯСЛАВЩИНЕ

В статье публикуются материалы неолитических памятников Береги и Чернече 1, которые находятся на лессовой террасе р. Днепр в долине р. Броварка и ее притоки р. Гатка Переяслав-Хмельницкого р-на Киевской обл.

Ключевые слова: левобережье Среднего Днепра, Переяславщина, р. Броварка, неолит, киево-черкасская культура, днепро-донецкая культурно-историческая общность.

O. V. Yurchenko

NEOLITHIC SIGHTS OF THE BASIN OF BROVARKA RIVER FROM PEREIASLAV REGION

In the article the materials of neolithic sights, that are found on the loess terracing of Dnepr in the valley of Brovarka and its influx Gatka, near Pereiaslav-Khmelnytsky (Kyiv region).

Keywords: the left bank of middle Dnieper, Pereiaslav region, neolith, kiev-cherkassy culture, dneper-donets'ka cultural-historical community.

Наукове видання
Вісник НІАЗ «Кам'яна Могила»
Випуск II

Міністерство культури України
Національний історико-археологічний заповідник
«Кам'яна Могила»

Технічний редактор Л. А. Рябоконт
Коректор Н. В. Чечеко
Художник А. П. Кондаков

Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Гарнітура Georgia. Друк цифровий.
Підписано до друку 28.11.2017. Ум. друк. арк. 26,50.

Видавництво «Дике Поле»
Україна, 69063, м. Запоріжжя, вул. Троїцька, 31-А.
Тел.: (061) 213-75-95; 213-75-05.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ЗЗ No 004
від 23.08.2001 р.

Електронна адреса dikoepole.zp@gmail.com
Веб-сторінка <http://www.dikoepole.zp.ua>

Правове забезпечення
Юридична фірма «Щедрін і партнери»
Електронна адреса schedrin1959@gmail.com